

СТАЛИЙ РОЗВИТОК, ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА

УДК 330.342:504

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СВІТОВОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.30838/ P.ES.2224.261218.158.336

Довгаль О. А., д.е.н.,
Панова І. О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті наведено результати дослідження сутності екологічних аспектів світового соціально-економічного розвитку. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів дослідження сутності екологічних аспектів світового соціально-економічного розвитку та напрямів процесу його екологізації. У ході дослідження використано загальнонаукові методи, такі як: діалектика загального та одиничного; історико-логічний метод; метод наукової абстракції, аналізу і синтезу; метод аналізу регіонального та світового виміру; метод системного узагальнення тощо. В межах вивчення ролі екології та її впливу на соціально-економічний розвиток суспільства пропонується концептуальна модель, яка визначає позиції даного напрямку знань з урахуванням об'єктивних тенденцій сучасної наукової думки. У ході дослідження доведено, що формування основ екологічної політики, яка дозволила б при одночасному збереженні природного середовища проживання і відповідної екологічної обстановки, створити сприятливі умови для досягнення високих показників економічного зростання і підвищення рівня добробуту і соціальної задоволеності населення є складним, але необхідним завданням на всіх рівнях соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: світовий соціально-економічний розвиток; екологізація; екологія; протиріччя між суспільством і природою; навколишнє середовище

UDC 330.342:504

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF WORLD SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

DOI 10.30838/ P.ES.2224.261218.158.336

Dovgal O., Dr. of Econ. Sc.,
Panova I.

Kharkiv National University named after V. N. Karasin

The article presents the results of research on the essence of ecological aspects of world socio-economic development. The purpose of the article is to generalize theoretical approaches to the study of the essence of ecological aspects of world socio-economic development and directions of its ecologization process. In the course of the study, general

scientific methods were used, such as: the dialectic of the general and the individual; historical and logical method; the method of scientific abstraction, analysis and synthesis; method of analysis of regional and world dimension; method of system generalization, etc. In the framework of studying the role of ecology and its impact on the socio-economic development of society, a conceptual model is proposed that defines the positions of this area of knowledge, taking into account the objective tendencies of contemporary scientific thought. In the course of the study, it was proved that the formation of the basis of environmental policy, which would allow simultaneous preservation of the natural habitat and appropriate environmental conditions, create favorable conditions for achieving high indicators of economic growth and increase the level of welfare and social satisfaction of the population is a difficult but necessary task for all levels of social and economic development.

Keywords: world socio-economic development; ecologization; ecology; contradictions between society and nature; environment

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку світового суспільства все більшого значення набувають питання збереження і захисту навколишнього середовища для благополучного життя майбутніх поколінь. З ХХ століття вченими активно використовується термін «екосистема», під яким мається на увазі біологічна система, що складається із товариства всіх живих організмів на даній території або просторі, що взаємодіє із середовищем проживання у такий спосіб, що рух енергії призводить до появи певної біологічної структури, природного рівноваги і кругообороту живої та неживої матерії.

Як можна помітити, між суспільством (людиною) і навколишнім середовищем (екосистемою) відбувається на паритетних засадах взаємний вплив і взаємодія. Будь-які дії людини, що змінюють хід і межі навколишнього середовища і порушують баланс екосистеми, призводять у подальшому до змін в укладі життя суспільства. На основі екологічної свідомості з урахуванням зростання значущості екологічних проблем сучасності під впливом процесу екологізації суспільства відбувається формування та реалізація екологічної політики держави, яка, у свою чергу, має прямий вплив на стан навколишнього середовища кожної конкретної екосистеми.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженням цієї теми активно на протязі останніх років займаються міжнародні економічні організації, такі як Всесвітній Економічний Форум, Світовий Банк. Серед науковців зі світовим ім'ям еколога-економічні проблеми досліджували Д. Белл [1], Д. Бьолер [2], В. Вернадський [3], В. Данілов-Данільян [4], Г. Дейлі [5], К. Лосєв [4] тощо. Водночас недостатньо дослідженими

залишаються питання розкриття сутності екологічних аспектів світового соціально-економічного розвитку.

Мета роботи. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів дослідження сутності екологічних аспектів світового соціально-економічного розвитку та напрямів процесу його екологізації.

Викладення основного матеріалу дослідження. З точки зору сучасності, екологію неможливо розглядати виключно у контексті біологічного світорозуміння. Екологію, як свідчать дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених з різних сфер знань, слід, перш за все, вивчати у контексті соціально-економічної природи людського суспільства, що значно розширює понятійний апарат і науково-методологічні основи даної науки у порівнянні з первинним природничих підходом.

В рамках вивчення ролі екології та її впливу на соціально-економічний розвиток суспільства пропонується концептуальна модель, яка визначає позиції даного напрямку знань з урахуванням об'єктивних тенденцій сучасної наукової думки. В основу концепції покладено поділ міждисциплінарних зв'язків на низку сегментів, причому чільну роль тут грає економіка як наука, що має найбільш інтенсивний зв'язок з екологією на сучасному етапі (табл. 1.).

Таблиця 1. – Напрямки взаємовпливу економіки та екології в соціально-економічному контексті проблем сучасного суспільства

Проблеми сучасного розвитку	Вплив екології	Вплив економіки
Зростання споживання товарів і послуг	Обмеження і скорочення мінерально-сировинної ресурсної бази	Збільшення обсягу виробництва і диверсифікація продукції, що випускається
Продовольча проблема	Скорочення кількості земель, придатних для ведення сільського господарства	Зростання попиту на продовольство
Урбанізація	Збільшення площі територій, непридатних для життя людини	Збільшення обсягу споживання енергоресурсів і зростання рівня побутових відходів в містах
Багатофакторна глобалізація світової спільноти	Негативні наслідки від екологічних проблем сучасного світу	Посилення інтеграційних процесів, посилення інтернаціоналізації та транснаціоналізації світових ринків
Підвищення інтенсивності виникнення природних катастроф і катаклізмів	Знищення елементів економічної системи, зниження економічного зростання	Необхідність фінансування відновлювальних робіт та надання допомоги населенню
Проблема забезпечення прісною водою	Скорочення світових запасів прісної води в більшості регіонів світу	Зростання попиту на безперебійне забезпечення прісною водою для побутових і виробничих потреб

Джерело: розроблено авторами

Першою за значущістю міждисциплінарного взаємозв'язку є так звана «громадська екологія», тобто складова частина екології в її взаємозв'язку з громадськими та гуманітарними науками, серед яких можна виділити соціологію, психологію, юриспруденцію, політологію.

Найбільш тісні зв'язки тут можна спостерігати з першої з вищезгаданих наук – соціологією. В даному контексті можна відзначити кілька перспективних напрямків, кожний з яких вказує про зв'язок даних наук:

- рішення урбаністичних проблем сучасного суспільства (перенаселення міст і скорочення чисельності сільського населення, нерівномірність розподіл людських ресурсів за окремими країнами та регіонами, демографічні проблеми, характерні для різних суспільних формацій тощо). Даного роду проблеми мають безпосередній вплив на сучасну екосистему і визначають тенденції розвитку людської спільноти у довгостроковій перспективі;

- аналіз і вироблення рішень щодо формування і розвитку єдиного глобального суспільства, що активно проявляється у процесах глобалізації та інтернаціоналізації суспільних відносин і міждержавних зв'язків;

- виявлення громадської думки щодо вирішення основних екологічних проблем сучасності на основі проведення регулярних соціологічних опитувань населення в різних частинах світу.

Як видно з наведених напрямків взаємозв'язку соціології та екології, в кожному з них присутній економічний підтекст, що є додатковим аргументом на користь виділення економіки як базової науки, яка визначає шляхи та напрями трансформації сучасної екосистеми в соціально-економічному аспекті [6].

Наступною суспільною наукою, що має тісні зв'язки з екологією, є психологія. З найдавніших часів природа, навколишнє середовище справляли величезний вплив на формування особистості людини, його поведінку в соціумі, формувала моральні й релігійні погляди наших далеких предків. З плином часу, можна говорити вже про зворотний процес, коли мислення людини формує навколишнє середовище, і впливає на стан екологічної обстановки.

Вочевидним є взаємозв'язок екології та юриспруденції. Багато в чому стан навколишнього середовища залежить від цілої низки правових умов, до яких можна віднести:

- наявність відповідної нормативно-правової бази, що регламентує взаємодію людини і навколишнього природного середовища;
- актуалізація та доповнення нормативно-правової бази у відповідності з різного роду змінами та інноваціями, у тому числі технологічного характеру;
- ступінь ретельності виконання законодавчих актів екологічного характеру;
- відповідність національних і міжнародних стандартів і нормативно-правової документації у сфері захисту навколишнього середовища і екологічної політики.

Разом з тим, прийняття тих чи інших правових актів, обов'язково призводить до зміни економічної ситуації, а найчастіше поява самих законів та інших правових документів обумовлена проведеною економічною політикою держави або регіону [7].

Наступною суспільною наукою, представленою в концептуальній моделі локалізації екології в системі сучасної універсальної наукової думки, є політологія, як галузь знань, що регламентує владні відносини і політичну структуру держави. Цілком очевидним є вплив політології на екологічні процеси і проблеми сучасності, що виявляється у наявності розсудливості і доброї волі можновладців по відношенню до збереження та примноження природного національного багатства, формування грамотної та ефективної екологічної політики, турботи про розвиток глобальної екосистеми нашої планети тощо. Фактично в якості прикладу єдності двох цих наук можна привести продукт сучасної політичної системи багатьох країн світу – екологічно орієнтовані рухи і партії, що ставлять собі за мету збереження екологічного середовища і захист навколишнього світу від небезпечної і згубної діяльності людини і держави.

Останнє коло концептуальної моделі присвячено зв'язку екології з такими природничими дисциплінами як біологія, хімія, фізика, геологія, географія. Природно, не викликає сумніву наявність зв'язків між даними галузями знань і екологією, але треба підкреслити, що в сучасних умовах розвитку людської цивілізації пріоритетність цих відносин значно знижена [10]. Даний факт, багато в чому обумовлений темпами і характером інноваційного технологічного розвитку, коли за допомогою досягнень науки і техніки людина значно змінила первинне екологічне середовище свого проживання.

Можливі напрямки взаємовпливу екології та економіки в сучасному суспільстві обґрунтовуються необхідністю і бажаністю реалізації проектів в даних сферах для всього людства.

Так, перший рівень пріоритету віддається вирішенню актуальних екологічних проблем світової спільноти – забрудненню атмосфери за допомогою промислових викидів і використання низькоякісних сортів палива, забрудненню водойм і зниженню якості питної води, забрудненню ґрунту побутовими і промисловими відходами, загрозі глобального потепління тощо. Вирішення цих проблем вимагає значних обсягів фінансування як з боку окремих країн, так і всього світового співтовариства в цілому. Певною складністю тут виступає той факт, що найбільшу небезпеку дані проблеми представляють у країнах, що розвиваються, Африки та Азії, які власними силами не здатні вирішити або скоротити їх шкідливий вплив.

На другому місці, з точки зору важливості для суспільства, виступають питання збереження невідновлюваних природних ресурсів, перш за все, мінеральної сировини і корисних копалин. Так, до 2025 року більше ніж 2,8 млрд людей у 48 країнах світу будуть відчувати нестачу води. До 2050 року кількість людей, які постійно відчуватимуть брак води, сягне 7 млрд. Вирубки лісів і кліматичні зміни приведуть до того, що через 90 років дві третини всіх тропічних лісів Центральної і Південної Америки, а також 70% лісових екосистем Африки можуть бути кардинально перетворені. Згідно з даними, отриманими в результаті математичного моделювання, «вилучення» з атмосфери планети 100 млрд тонн CO₂ призведе до зниження середньої глобальної температури на 0,16° С [10].

Виходячи з представлених прогнозних оцінок, можна дійти висновку про нагальну потребу спільних міжнародних наукових досліджень, пов'язаних з пошуком альтернативних джерел енергії, нових видів біопалива, поширенням енерго- і ресурсозберігаючого обладнання та технологій [8, 9].

Широке впровадження подібних нововведень вплине на структуру і обсяг світового ринку, скоректує пропорції розрахунку одиниці собівартості товарної продукції, змінить просторове розташування світового виробництва в галузевому і регіональному контексті. Далі слідує збереження природного середовища мешкання і екосистем – важливе завдання сучасного суспільства в цілому. При цьому, мова йде не тільки про

підтримку ареалу проживання певних видів рослин або тварин, а й збереження екосистем, в яких живе людина. Тут мова йде про цілий спектр актуальних напрямків, до числа яких належать:

- заборона розміщення шкідливих і небезпечних для здоров'я людини об'єктів, у тому числі пов'язаних з обробкою і утилізацією відходів атомної промисловості;
- збереження садово-паркового ландшафту сучасних міст;
- збереження особливостей рельєфу і геологічної будови території;
- захист ендемічних видів рослин і тварин території;
- розміщення промислових виробництв з урахуванням інтересів жителів територій;
- розвиток транспортної системи з урахуванням інтересів жителів територій тощо.

Найчастіше правильне рішення цієї проблеми вимагає від держави і бізнесу використання додаткових ресурсів, що веде до збільшення вартості робіт або готової продукції [9].

Важливу роль у сучасному суспільстві відіграє екологізація економіки, що найбільш активно проявляється в розвинених країнах Європи і США, а також у нових індустріальних країнах азіатського континенту.

Екологізація економіки є процесом планомірного впровадження екологічних норм ведення бізнесу в національному масштабі з урахуванням галузевої специфіки та особливостей регіону. Однак, екологізація виступає тут як проміжна й неповна ланка на шляху до становлення «зеленої економіки» [11].

Експертами ООН з охорони навколишнього середовища (UNEP) запропоновано розширене трактування даного поняття, «зелена економіка» визначається ними як «господарська діяльність, що підвищує рівень добробуту і дозволяє забезпечити соціальну рівність, поряд з цим інтенсивно знижується можливість ризиків для довкілля й збіднення природних ресурсів» [12].

У більш вузької трактуванні поняття «зеленої економіки» звучить як «розробка, створення й використання технологічних процесів і обладнання для контролю і зниження емісії небезпечних для навколишнього середовища речовин, таких як парникові гази, оксиди азоту, вуглецю, фреони, моніторинг і прогнозування змін клімату, а також енерго- і

ресурсозбереження та відновлювальна енергетика» [12]. В це ж визначення включені процеси з розробки, випуску та використання технологічних процесів і матеріалів, призначених для запобігання негативного впливу природних і антропогенних факторів на будівлі і споруди; діяльність з виробництва екологічно чистої продукції, таких як сільськогосподарські продукти і матеріали, предметів особистого споживання.

Все більша кількість країн починає активно використовувати основні положення «зеленої економіки» при формуванні та реалізації засад державної політики. Як приклад можна привести розвиток даного напрямку в Китаї. Тут 3% ВВП було вирішено витратити на розвиток вітрової та сонячної енергетики, енергозбереження. Розділ "Зелений розвиток" у 12-му п'ятирічному плані Китаю (2011-2015 рр.) дуже чітко показує напрямок країни з просування до більш «зеленої» економіки [12].

В Євросоюзі також була прийнята програма на період до 2050 р переходу до низьковуглецевої економіки. Програма ставить цілі скорочення викидів парникових газів за секторами до 2030 і 2050 рр. (на 40-44 і 79-82% відповідно). Крім цього, в програмі намічені заходи щодо досягнення цих та інших цілей, наприклад, зниження витрат на паливо (на 175-320 млрд євро щорічно) [12].

Досить важливим у галузі «зеленої» економіки є план США, причому розвиток зеленої економіки був одним з пріоритетів ще адміністрації Б. Обама, коли він запропонував США домогтися того, щоб до 2035 р. 80% виробленої в країні електроенергії мала "чисте" походження, тобто щоб для її вироблення використовувалися вітер, сонце, ядерні матеріали, "чисте" вугілля та природний газ. На розвиток відновлюваної енергетики у США вже було виділено близько 20% від загального обсягу пакета фінансування антикризових заходів.

В якості основних напрямків зусиль федеральних властей США, покликаних забезпечити розвиток і конкурентоспроможність американської економіки, виділяються:

- формування структурованого ринку для продукції і технологій «зеленої економіки»;
- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- сприяння розробці передових технологій;
- забезпечення підтримки «зелених» ініціатив на місцевому рівні тощо.

Висновки. Таким чином, формування основ екологічної політики, яка дозволила б при одночасному збереженні природного середовища проживання і відповідної екологічної обстановки, створити сприятливі умови для досягнення високих показників економічного зростання і підвищення рівня добробуту і соціальної задоволеності населення є складним завданням. При цьому, вже сьогодні стає ясно що «зелена економіка» в майбутньому стане невід'ємним елементом життя людського суспільства, перейшовши вузьку грань від прагнення до необхідності її впровадження на всіх рівнях розвитку суспільно-економічної формації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. 2-е издание, исп. и доп. М. : Академия, 2004. 788 с.
2. Бьолер Д. Ідея та обов'язковість відповідальності за майбутнє // Філософська думка. 2007. № 1. С. 117–134. № 2. С. 77–95. № 3. С. 81–99.
3. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. М. : Наука, 1988. 520 с.
4. Данилов-Данильян В. И., Лосев К. С. Экологический вызов и устойчивое развитие. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 416 с.
5. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. К. : Інтелсфера, 2002. 234 с.
6. Довгаль О. А., Довгаль Г. В. Міжнародний технологічний поділ праці як синергетичний ефект глобалізації // Академічний огляд. 2008. № 2. С. 94-98.
7. Довгаль О. А. Протекціонізм і лібералізм у зовнішньоторговельних відносинах у процесі глобалізації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економ. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. 35 с.
8. Baumol, W., Oates, W. 1975. The Theory of environmental policy. Englewood Cliffs: Prentice-Hall. 210p.
9. Buttel, F., Taylor, P. 1994. Environmental sociology and global environmental change. W: Social theory and the global environment, ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York: Routledge. p. 18-23.
10. Pearce, D.W., Turner, K.R. 1990. Economics of natural resource and the environment. New York: Harvester Wheatsheaf. 260 p.
11. Redclift, M., Woodgate, G. 1994. Sociology and the environment. W : Social theory and the global environment, ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York: Routledge. 125 p.
12. Sklair, L. 2015. Global sociology and environmental change. W: Social theory and the global environment, ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York: Routledge. 213 p.

REFERENCES:

1. Bell, D. (2004). *Gryadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniya* [The coming post-industrial society. Social Forecasting Experience]. M. : Akademiya [in Russian].
2. Boler, D. (2007). *Ideia ta oboviazkovist vidpovidalnosti za maibutnie* [The idea and commitment of responsibility for the future]. // *Filosofska dumka – Philosophical thought*, 1, 117–134, 2, 77–95, 3. 81–99. [in Ukrainian].
3. Vernadskiy, V.I. (1988). *Nauchnaya mysl kak planetnoe yavlenie* [Scientific thought as a planetary phenomenon]. M. : Nauka [in Russian].
4. Danilov-Danilyan, V. I., Losev, K. S. (2000). *Ekologicheskyy vyzov i ustoychivoe razvitie* [Environmental Challenge and Sustainable Development]. M. : Progress-Traditsiya [in Russian].
5. Deili, H. (2002). *Poza zrostanniam. Ekonomichna teoriia staloho rozvytku* [Out of growth. Economic Theory of Sustainable Development]. K. : Intelsfera, 2002. [in Ukrainian].
6. Dovhal, O. A., Dovhal, H. V. (2008). *Mizhnarodnyi tekhnolohichniy podil pratsi yak synerhetychnyi efekt hlobalizatsii* [International technological division of labor as a synergistic effect of globalization] // *Akademichnyi ohliad – Academic review*, 2, 94-98. [in Ukrainian].
7. Dovhal, O. A. (2006). *Proteksionizm i liberalizm u zovnishnotorhovelnykh vidnosynakh u protsesi hlobalizatsii ekonomiky* [Protectionism and liberalism in foreign trade relations in the process of globalization of the economy]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina. [in Ukrainian].
8. Baumol, W., Oates, W. (1975). *The Theory of environmental policy*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall (in English).
9. Buttel, F., Taylor, P. (1994). *Environmental sociology and global environmental change. Social theory and the global environment*. M. Redclift, T. Benton (Ed.). London and New York: Routledge. p. 18-23. (in English).
10. Pearce, D.W., Turner, K.R. (1990). *Economics of natural resource and the environment*. New York: Harvester Wheatsheaf (in English).
11. Redclift, M., Woodgate, G. (1994). *Sociology and the environment. Social theory and the global environment*. M. Redclift, T. Benton (Ed.). London and New York: Routledge (in English).
12. Sklair, L. (2015). *Global sociology and environmental change. W: Social theory and the global environment*, ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York: Routledge (in English).